

“PRINCEPS SENATUS CIVITATIS”: ГЕНЕЗА ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ПРИНЦИПАТУ ОКТАВІАНА АВГУСТА

“PRINCEPS SENATUS CIVITATIS”: THE GENESIS OF THE POLITICAL AND LEGAL IDEOLOGY OF THE PRINCIPALITY OF OCTAVIAN AUGUSTUS

Басенко Р.О., к.п.н., доцент,
завідувач кафедри правознавства та фінансів, заступник директора з науково-педагогічної роботи,
міжнародної та грантової діяльності

*Полтавський інститут економіки і права Закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*

Шаравара Р.І., к.е.н., доцент,
професор кафедри правознавства та фінансів, перший заступник директора

*Полтавський інститут економіки і права Закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*

Год Н.В., к.п.н., доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Статтю присвячено аналізу генези та змісту політико-правової ідеології принципату Октавіана Августа під кутом зору його основного статусу – “Princeps Senatus Civitatis”. Зокрема проаналізовано генезу принципату як особливої форми правління; розкрито зміст політико-правової ідеології принципату; окреслено вплив нової моделі держави на історичну динаміку та суспільну свідомість ранньої Римської імперії.

Зазначено, що запрошення сенатом Октавіана Августа на правління завершило формування його одноосібної влади. Виокремлено напрями концентрації влади Октавіаном: по-перше, він здобув пожиттєву посаду *трибуна*, яка була ключовою в умовах республіки; по-друге, він був обраний *консулом* та йому присвоїли вищий *імперій*, що надало верховну владу над провінціями та військовими; по-третє, його було визнано *принцепсом*, як першим серед рівних; по-четверте, він отримав статус Августа – *священного*; по-п'яте, він мав титул *«батька вітчизни»*, що дало батьківську владу на Римом та римлянами; нарешті, він здобув титул *Верховного Понтифіка*, що засвідчило його керівну роль у справах релігії.

Констатовано, що статус принцепса почав означати значно більше ніж просто першість у громадянстві. Саме такі зміни й свідчили про особливий шлях переходу від республіки до імперії: поступово титул принцепса еволюціонував до титулу імператора.

Доведено, що основним фундаментом посилення влади Октавіана Августа слід вважати здобуття ним титулу “Princeps Senatus Civitatis” – «перший сенатор в республіці», що відкрило практично необмежені можливості у реалізації державної влади. Обґрунтовано, що державно-правова модель принципату успішно поєднувала дві ключові умови встановлення та здійснення влади: легалізацію, що була забезпечена зосередженням в руках Октавіана Августа усіх можливих посад і титулів; легітимацію, адже отримання титулу принцепса засвідчило, що його влада базується на авторитеті серед народу, де він є «першим серед рівних». Констатовано, що саме принципат став перехідною формою від республіки до монархії.

Окреслено історичні уроки вивчення принципату у контексті розв'язання завдань сучасного державотворення. Звернено увагу на необхідність формування превентивних механізмів руху від демократичного врядування до авторитаризму, недопущення концентрації великого обсягу повноважень в руках однієї посадової особи.

Ключові слова: принципат, Октавіан Август, Римська держава, пізня Римська республіка, політико-правова ідеологія, державотворення, “princeps senatus civitatis”, “optimates”, “populares”, “res publica”, “libertas”, “pax”.

The article is devoted to the analysis of the genesis and content of the political and legal ideology of the principality of Octavian Augustus from the point of view of its main status – “Princeps Senatus Civitatis”. In particular, the genesis of the principate as a special form of government was analyzed; the content of the political and legal ideology of the principality is revealed; the impact of the new state model on the historical dynamics and social consciousness of the early Roman Empire is outlined.

It is noted that the Senate's invitation of Octavian Augustus to the board completed the formation of his sole power. The directions of Octavian's concentration of power are highlighted: firstly, he won the lifelong post of tribune, which was key in the conditions of the republic; secondly, he was elected consul and was assigned a higher empire, which gave him supreme power over the provinces and the military; thirdly, he was recognized as a princeps, as the first among equals; fourthly, he received the status of Augustus – sacred; fifthly, he had the title “father of the fatherland”, which gave paternal authority over Rome and the Romans; finally, he acquired the title of Supreme Pontiff, which attested to his leading role in the affairs of religion.

It was established that the status of princeps began to mean much more than just primacy in citizenship. It was such changes that testified to the special path of the transition from the republic to the empire: gradually the title of princeps evolved into the title of emperor.

It has been proven that the main foundation of Octavian Augustus's strengthening of power should be considered his acquisition of the title “Princeps Senatus Civitatis” – “the first senator in the republic”, which opened practically unlimited possibilities in the exercise of state power. It is substantiated that the state-legal model of the principate successfully combined two key conditions for the establishment and exercise of power: legalization, which was ensured by the concentration in the hands of Octavian Augustus of all possible positions and titles; legitimation, because receiving the title of princeps proved that his power is based on authority among the people, where he is “first among equals”. It was established that the principate became a transitional form from the republic to the monarchy.

The historical lessons of the study of the principality in the context of solving the tasks of modern state-building are outlined. Attention is drawn to the need to form preventive mechanisms for the movement from democratic governance to authoritarianism, preventing the concentration of a large amount of authority in the hands of one official.

Key words: principate, Octavian Augustus, Roman state, late Roman republic, political and legal ideology, state formation, “princeps senatus civitatis”, “optimates”, “populares”, “res publica”, “libertas”, “pax”.

Нині Україна переживає складні часи боротьби за свободу, єдність та демократію. Воєнний стан, гостра необхідність міжнародної підтримки, актуальність внутрішніх

реформ – все це свідчить, що право і держава перебувають не лише на «перехідному», але й на справді історичному моменті розвитку. Така цивілізаційна динаміка є суголосною окремим етапам європейської історії, зокрема добі державотворчих змін у Стародавньому Римі. Мова йде про формування нової політико-правової системи у Римі наприкінці I ст. до н. е. – принципату, який парадоксальним чином поєднав риси монархії та демократії. Саме такий період в історії Стародавнього Риму вважається періодом переходу від одного типу держави до іншого, від однієї системи цінностей до нових світоглядно-правових орієнтирів. Оскільки на сучасному етапі ми живемо теж в перехідний період, то вивчення досвіду минулого Римської імперії посилює своє значення і для нас.

Крім того, саме на прикладі епохи принципату ми можемо виразно прослідкувати процес формування нової ідеології та побачити, який вона мала вплив на державно-правовий і політичний розвиток, на суспільну свідомість та суспільні цінності. Для сьогодення такий історико-правовий досвід важливий, адже потреба збереження, захисту та розбудови єдиної держави на сучасному етапі розвитку українського суспільства має високий цивілізаційний ступінь значущості. Загалом, історія виникнення принципату та формування його політико-правової ідеології належить до числа «вічних» тем, які завжди дають можливість побачити вирішення викликів сьогодення в історичних сюжетах та закономірностях. З огляду на це, уважасмо важливим розглянути процес зародження та розвитку політико-правової ідеології принципату Октавіана Августа.

Історико-правові виміри розвитку моделі принципату в Римській державі привертають увагу багатьох дослідників: правників, істориків, суспільствознавців, політологів та інших. З-поміж дослідників окремо виділимо імена: Т. Андрусак, К. Волинка, О. Головка, О. Зайчук, В. Котюк, О. Скакун, О. Петренко та інші. У той же час, розвиток історико-правового пізнання та відкриття нових історичних джерел вимагає реінтерпретації процесу становлення та розвитку принципату, а сучасні виклики диктують появу нових акцентів у такій проблематиці.

Мета дослідження – прослідкувати процес становлення політико-правової ідеології принципату Октавіана Августа та окреслити історичні уроки у контексті розв'язання проблем сучасного державотворення. З-поміж завдань дослідження насамперед слід проаналізувати генезу принципату як особливої форми правління; далі необхідно розкрити зміст політико-правової ідеології принципату; нарешті важливо зробити висновки про вплив нової моделі держави на історичну динаміку та суспільну свідомість ранньої Римської імперії.

Відомо, що в історії права та держави устрій, який було встановлено Октавіаном Августом прийнято називати принципатом. Така назва походить від терміну “*Principes Senatus Civitatis*” – «перший сенатор в республіці». Встановлення принципату, як нової моделі держави засвідчило глибоку зміну в політико-правовій системі Стародавнього Риму. Більшість дослідників схильні оцінювати такі державно-правові пертурбації як поступовий перехід від республіки до монархії. Мова йде про те, що під «ширмами» демократичних інститутів (діяв сенат, збиралися народні збори, функціонували магістратури), де-факто було встановлено одноосібне правління «першого громадянина в республіці». Статус принцепса почав означати значно більше ніж просто першість у громадянстві. Саме такі зміни й свідчили про особливий шлях переходу від республіки до імперії: поступово титул принцепса еволюціонує до титулу імператора, а Римська держава втрапить здобуті в столітній боротьбі демократичні інститути [1, с. 76].

Аналізуючи процес зародження принципату слід зауважити, що до наших часів не збереглося жодного історичного твору часів Августа, в якому йшлося про останні

століття республіки і про перехід до принципату. На основі даних, що маємо наразі, можна стверджувати, що в історіографії того часу були сильні публіцистичні тенденції і поряд з офіційною історіографією існувала опозиційна, що возвеличувала останніх республіканців. Але частини з цих творів, що дійшли до наших часів, настільки не значні, що не можуть висвітлити історію епохи Августа. Основним джерелом для висвітлення процесу формування принципату є «Діяння божественного Августа», яке створив сам Август, виклавши основи державної політики для популяризації та легітимізації ідей римського принципату [4, с. 45].

Принципат розглядається як встановлений в 27 р. до н. е. режим, що поєднав одноосібну владу із збереженням республіканських інститутів, де-факто ставши монархією, оформленою за канонами республіки. В такому контексті його творець – Октавіан Август виявляється узурпатором, який, прикриваючись республіканською фразеологією, зосередив у своїх руках усю повноту влади. Звідси постає запитання: чи сприймали сучасники встановлений в 27 р. до н. е. режим як «відновлену Республіку»? Щоб на нього відповісти необхідно розуміти, що «*res publica*» за інтерпретацією самих римлян – це не конкретна форма держави, а такий її стан, при якому держава є «суспільним надбанням» [6, с. 54].

Що ж стосується змін в тогочасній правовій свідомості та ідеології, то найбільш яскравим свідченням таких змін був аполітизм значної частини правлячої верхівки, виявившись з одного боку у безмірному підлабузництві перед імператором одних та безкінечному прагненні грошей та влади інших. Поряд із цим, зміни в політико-правовій ідеології визначалися й осмисленням самого факту перевороту, що відбувся. Такий дискурс знайшов відображення як у суспільному обговоренні, так і в прові сенацької опозиції.

Джерелом для формування офіційної політико-правової ідеології правління Октавіана Августа слугували політичні ідеї та концепції епохи пізньої Римської республіки, які активно використовувалися різними політичними силами в боротьбі за державну владу і суспільний вплив. Відповідно, політично фразеологія пізньої Римської республіки стала основою для лозунгів і пропагандистських шаблонів епохи раннього принципату [8, с. 159].

Боротьба за владу в епоху пізньої Римської республіки мала особливі риси. На той час не існувало політичних партій у сучасному традиційному розумінні цього поняття. На внутрішню і зовнішню політику намагалися впливати окремі політики-аристократи, які гуртувалися навколо політика-лідера та склали його *consilium* («друзі», родичі, політичні прибічники). У періоди внутрішніх суперечок виникали більш масштабні аморфні угруповання, які звалися *partes*, що об'єднували як прибічників, так і просто «співчуваючих». Відмінними рисами цих угруповань були персоніфікованість і дуалізм. Але найважливішим було те, що ні в одного із цих політичних об'єднань не було власної «партійної ідеології», в той час як в пізньореспубліканській політичній ідеології прослідковувалися дві чіткі тенденції. Це виникло через існування двох «ідейно-політичних» течій, які мали назву “*optimates*” (спіралися на сенат) і “*populares*” (спіралися на народні збори). Саме вони й забезпечували політико-правову ідеологію суперництва у боротьбі за владу [9, с. 87].

Важливою особливістю пізньореспубліканського державотворення було використання в боротьбі за політичний вплив як прибічниками «оптиматів», так й прибічниками «популярів» одних і тих же загальноримських традиційних цінностей. Такі політичні підходи дають підстави говорити про наявність єдиної римської пізньореспубліканської ідеології. Водночас, як свідчить аналіз основних політичних лозунгів «оптиматів» і «популярів» – “*res*

publica”, “libertas” і “*paх*”, їхнє трактування мало кардинальні відмінності [7, с. 43].

“Optimates” як прибічники сенату, трактували поняття “*res publica*” як “*res publica omnium bonorum*” («загальна справа усіх чесних»), що в мирний час означало державний лад, при якому “*optimates*” займали панівне становище в державі, а під час громадянських заворушень – захист «справи оптиматів», тобто боротьбу за відновлення панівного положення “*optimates*” в державі. Поняття “*libertas*” вони розглядали не як «особисту свободу», а як можливість вільно займатися державними справами. Натомість термін “*paх*” означав захист влади «оптиматів» будь-якою ціною і не був популярним серед широких прошарків римського суспільства. Таким чином для когорти “*optimates*” поняття “*res publica*”, “*libertas*” і “*paх*” виявляли в першу чергу законність їхнього панівного становища в державі. Більше того, вони пов’язували наявність цих цінностей в державі з існуванням своєї влади, а у випадку її втрати повинні були зникнути і «правильний» державний лад, і свобода, і громадянське порозуміння. Очевидно, що ці лозунги не були «національними» та не сприймалися усією повнотою римського суспільства. Вони виявляли ідеологічні погляди лише його невеликої частини, а саме римської аристократії, яка мала безпосередній доступ до управління державою [7, с. 120].

Натомість “*populares*”, спираючись в своїй політичній діяльності на народні збори, повинні були відображати поняття “*res publica*”, “*libertas*” і “*paх*” ідеї суверенітету римського народу та пріоритет його панування в державі. Прибічники «популяриів» у понятті “*res publica*” вбачали «загальну справу всього народу», а в деяких випадках навіть «справу плебсу». Поняття “*libertas*” вони розуміли як «політичну свободу» плебсу, яка зникла через те, що «злочинна група» нобілів захватила ладу в державі. Саме цим гаслом вони боролися зі своїми політичними противниками. Поняття “*paх*” “*populares*” розуміли по-різному: частина з них не використовувала це поняття, інша – активно вживала його в політичній боротьбі [2, с. 45].

Важливою складовою в пропаганді одноосібної влади Октавіана Августа стала «мирна» агітація. Не доводиться говорити про зв’язок «мирних» агітацій з відродженням «республіканських» традицій і тим паче з «відновленням» республіки, але не можна також погодитися з точкою зору, згідно з якою, перший римський імператор лише копіював образ “*rasifator*”, використовуваний Юлієм Цезарем. Значення “*paх*” упродовж тогочасних політичних змін трансформувалося від простого поняття, виражаючого згоду в громадському колективі, до полісемантичної ідеї, одночасно пов’язаної з особистістю однієї особи [5, с. 190].

Дослідники зазначають, що політичний лад, встановлений Октавіаном Августом виявився відносно міцним. Нова форма правління не містила ознак абсолютної

монархії, але водночас її не можна характеризувати як республіку. Встановлений Октавіаном Августом політико-правовий лад, за влучним висловом Тацита, був «деякою подобою республіки» [3, с. 100].

Будучи запрошеним сенатом на правління з розширеними повноваженнями у 27 р., Октавіан зосередив у своїх руках значну повноту влади: по-перше, він здобув пожиттєву посаду *трибуна*, яка була ключовою в умовах республіки; по-друге, він був обраний *консулом* та йому присвоїли вищий *імперій*, що надало йому верховну владу над провінціями та військовими; по-третє, його було визнано *принцепсом*, як першим серед рівних; по-четверте, він отримав статус Августа – *священного*; по-п’яте, він мав титул «*батька вітчизни*», що дало батьківську владу на Римом та римлянами; нарешті, він здобув титул *Верховного Понтифіка*, що засвідчило його керівну роль у справах релігії.

Висновки. Як бачимо, державно-правову модель, що складалася в пізній Римській республіці з приходом до влади Октавіана Августа можна кваліфікувати як «приховану монархію», у якій одноосібна влада успішно завуальована «ширмами» республіканських інститутів влади. Влада Октавіана Августа базувалася на поєднанні різних магистратур: він – принцес, консул, понтифік, трибун, імперій. Формально продовжували діяти усі основні республіканські органи влади: сенат, коміції, магистратури тощо. Однак ключові посади у цих інституціях належали Октавіану Августу.

Основним фундаментом посилення влади Октавіана Августа слід уважати здобуття ним титулу “*Principes Senatus Civitatis*” – «перший сенатор в республіці», що відкрило практично необмежені можливості у реалізації державної влади. Державно-правова модель принципату успішно поєднує дві ключові умови встановлення та здійснення влади: *легалізація*, що була забезпечена зосередженням в руках Октавіана Августа усіх можливих посад і титулів; *легітимація*, адже отримання титулу принцеса засвідчило, що його влада базується на авторитеті серед народу, де він є «першим серед рівних». Саме принципат став перехідною формою від республіки до монархії. У той же час, така еволюція Римської держави від республіки до імперії, звісно, була закономірною та визначалася кризою тогочасного полісу.

Політико-правовий досвід пізньореспубліканської моделі принципату становить вагомє історичне значення й для розв’язання сучасних завдань державотворення. Насамперед з точки зору формування превентивних механізмів руху від демократичного врядування до авторитаризму. Висвітлений історико-правовий досвід засвідчує необхідність недопущення концентрації великого обсягу повноважень в руках однієї посадової особи, демонструє важливість реальної розбудови усіх інститутів демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів: Фонд «Право для України», 1997. 198 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3 т.: підруч. для студ. ВНЗ. Т. 2. Стародавній Рим / літ. ред. К. О. Міщенко. 2-ге вид., стер. Чернівці: Наші книги, 2016. 848 с.
3. Бандровський О. Формування зовнішньополітичного курсу римської Імперії в кінці I ст. до н. е. *Карпатика* / редкол.: М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, В. Є. Задорожний та ін.; відповід. ред. В. Г. Котигорошко. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010. № 39: Старожитності Карпатського ареалу. С. 98–114.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2006. 240 с.
5. Голованов С. О. Історія стародавнього світу: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. істор. спец. Т. 1. Всесвітня історія: в 5 т. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 472 с.
6. Головки О. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 277 с.
7. Дудка Р. А., Лейберов О. О. Історія стародавнього світу: курс лекцій. Ніжин: Вид-во НДУ, 2009. 348 с.
8. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: підруч. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 2009. 592 с.
9. Петренко О. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії. Львів: в-во ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.